

VLASTNÉ MENÁ, ICH SÉMANTIKA A FILOZOFICKÉ PROBLÉMY (V)

Pavel CMOREJ – Marián ZOUHAR

CMOREJ, P.: Dežo, ďakujem za poučenia o rozlíšeníach, ktoré musím obísť mlčaním, pretože reagovať na ne by znamenalo zavliecť náš dialóg do závozu, do ktorého sa už raz dostal, keď sme diskutovali o použitíach a používaní výrazov. Tým nechcem povedať, že by som tvoje rozlíšenia neakceptoval, sú priam banálne, je však prinajmenej otázne, či som ich naozaj zanedbal a do akej miery. Odpoveď na túto otázku by sme mohli nájsť iba analýzou tvojich a mojich vyjadrení, od ktorej musíme s ohľadom na čitateľov a tému nášho dialógu upustiť. Výsledkom takej analýzy by bolo okrem odhalenia rôznych nedorozumení už známe zistenie, že naše interpretácie viet prirodzeného jazyka sa občas rozchádzajú. S výnimkou zmienky o Marošovi by som tiež mohol konštatovať, že „tým chcem skrátiť svoju repliku, pretože ... „ atď. až do konca druhého odseku tvojej poslednej repliky.

V ďalšej časti svojej repliky si vyrukoval s viacerými problémami, z ktorých každý by mohol zabrať celý dialóg. Ako možno na to všetko rozumne a postačujúco reagovať v jednej replike?! Preto budem veľmi stručný. Pokiaľ ide o mená, ktoré sú „čírymi nápismi či zvukmi bez významu“, musím ťa odkázať na môj článok [2]. Nemyslím si, že tu ide o nejaké zamieňanie mena s jeho použitím.

Ďalej konštatuješ, že predpokladom adekvátnejšieho poznania syntaktických a sémantických vlastností nejakého súboru vlastných mien je identifikácia tohto súboru „buď na základe bežného významu výrazu ‚vlastné meno‘, alebo na základe inak vymedzeného významu“. V druhom prípade vraj hrozí pohyb v kruhu. K tomu aspoň toľko, že nič mi nebráni na začiatku skúmania vychádzať z bežného chápania vlastných mien a názvov (heuristický význam tohto prístupu som ocenil už minule). Nielen to, domnievam sa, že do takého skúmania sa môžeme pustiť bez definície pojmu vlastného mena. Vyberieme si niekoľko výrazov, ktoré sa *všeoobecne* pokladajú za vlastné mená (čosi ako typické vlastné mená) a začneme skúmať ich syntaktické a sémantické vlastnosti. Výsledky tohto skúmania môžeme potom zovšeobecniť v istej charakteristike mien, ktorú môžeme na základe ďalších výskumov ďalej upravovať a spresňovať.

Tvoja námietka, že neopisujeme mená v bežnom jazyku, presnejšie, že to nerobia teórie, ku ktorým sa hlásime (aj keď s istými výhradami k detailom), skresľuje skutočnosť aspoň tak ako konštatácia, že euklidovská geometria alebo newtonovská fyzika neopisujú reálny priestor. Môžeš spomenúť nejakú prácu, ktorá uplatňuje tebou preferovaný prístup ku skúmaniu vlastných mien a poskytuje výstižnejší obraz o ich syntaxi, sémantike a používaní?

Nie som si celkom istý, akú referenciu máš na mysli, keď hovoríš o referenčnom používaní vlastných mien. Hovorcovu alebo výrazovú referenciu? Medzi

nimi je totiž nezanedbateľný rozdiel. Podľa istých náznakov súdim, že sa prikláňaš k názoru, podľa ktorého výrazy a teda ani vlastné mená nereferujú. Je to tak?

Vítam tvoj návrh, ktorý Maroš predložil už asi tri razy, pristaviť sa pri charakteristike, podľa ktorej vlastné mená sú (i) syntakticky a sémanticky jednoduché, (ii) rigidné a (iii) nedeskriptívne výrazy. Táto formulácia, podobná tej, ktorú Maroš uviedol v I. pokračovaní dialógu (*Organon F* 2005, č. 1, 93), môže vyvolať isté nedorozumenia, s ktorými by sme sa mali najprv vyrovnáť.

Jedno možné nedorozumenie odstránil Maroš vo IV. pokračovaní dialógu (*Organon F* 2005, č. 4, 436), kde napísal, že podľa neho vlastnosti (i) – (iii) (on má „charakteristiky“) sú „nevyhnutnými podmienkami, ktoré musí výraz splniť, aby bol vlastným menom“. Ďalej dodáva: „netvrďím, že sú zároveň podmienkami dostatočnými“. Inak povedané, vlastné meno musí mať všetky tri vlastnosti, je však otázne, či každý výraz, ktorý ich má, je vlastné meno. Je jasné, že meno, ktoré ich má, na niečo referuje či niečo designuje (lebo je rigidné) a že uvedená charakteristika nezahŕňa všetky vlastné mená v bežnom zmysle. Charakterizuje však veľmi významnú skupinu vlastných mien, ktoré sa vyskytujú nielen v prirodzených, ale aj vo vedeckých jazykoch – neobmedzuje sa teda na mená prirodzeného jazyka, čo treba v našej diskusii osobitne zdôrazniť (a podľa mňa aj oceniť).

Problém však je, že asi zahŕňa aj výrazy, ktoré nie sú vlastné mená. Maroš by nám mal povedať, či zmienku o tom, že *konjunkcia* vlastností (i) – (iii) nie je postačujúcou podmienkou menovosti, máme pokladať iba za prejav istej opatrnosti či neistoty alebo za informáciu o existencii výrazov, ktoré nie sú vlastné mená, hoci majú vlastnosti (i) – (iii). V druhom prípade treba hľadať odpoveď na otázku, čím sa líšia vlastné mená od ostatných výrazov, ktoré majú vlastnosti (i) – (iii)? Aké vlastnosti im prislúchajú navyše?

Istá nejasnosť súvisí aj s rigidnosťou. Rigidne referovať znamená referovať na to isté individuum v každom možnom svete (stave vecí) alebo v každom možnom svete, v ktorom existuje referent daného mena?

Zdrojom nedorozumení by mohla byť aj nasledujúca nejasnosť. Jednou z podmienok, ktoré musí spĺňať vlastné meno, je nedeskriptívnosť. Čo je však nedeskriptívnosť výrazu? Platí, že výraz je *nedeskriptívny* práve vtedy, keď jeho význam nie je totožný s významom žiadnej deskripcie, alebo iba s významom deskripcie istého druhu?

Dodatčne mi napadlo, že zatiaľ sme si nepoložili otázku, či vlastné mená majú len individuá, prípadne iba jednotliviny, alebo aj vlastnosti, vzťahy, propozície a iné entity. Stojíme tu pred širokou škálou možností od koncepcie, ktorá mená priznáva iba jednotlivinám (krst v pravom zmysle slova je totiž možný iba pri nich) až po fregeovskú koncepciu, podľa ktorej menami sú konštantné výrazy všetkých sémantických kategórií. Stúpenec neskorého Wittgensteina má na to jednoduchý recept: Výraz je vlastným menom práve vtedy, keď je menom v bežnom zmysle. Poskytuje však bežné chápanie vlastných mien kritérium, podľa ktorého by sme mohli pri každom výraze jednoznačne rozhodnúť, či je

vlastným menom? Už vieme, že takým menom môže byť nielen to, čo sa nazýva vlastným menom v prirodzenom jazyku.

Mám dojem, že väčšina autorov, ktorí píšu o menách, ich stotožňuje s vlastnými menami individuí alebo jednotlivín. Maroš, môžeš to potvrdiť? Predpokladám, že najviac prác o menách si z nás troch prečítal práve ty.

ZOUHAR, M.: Na prvú polovicu svojej repliky Paľo zrejme už odpoveď nedostane, lebo Dežo sa musel medzičasom vzdať potešenia s nami diskutovať. Je to podľa mňa škoda, lebo z polemicky ladených dynamických replík, ktoré sa nevyhýbajú ironii a podobnému koreniu, sa ľahko môžu stať suché konštatovania.

Pokúsim sa teda reagovať na otázky a problémy, ktoré Paľo adresoval mne. Skutočne si nemyslím, že (syntaktická a sémantická) jednoduchosť, rigidnosť a nedeskriptívnosť sú dostatočnými charakteristikami či vlastnosťami všetkých vlastných mien, hoci sa mi zdá, že musia byť nevyhnutnými vlastnosťami (aj to však niektorí teoretici radi spochybňujú). A či je to vyjadrenie nejakej opatrnosti alebo presvedčenia o existencii výrazov, ktoré tieto tri vlastnosti majú, no nie sú vlastnými menami? Odpoveď na to nie je jednoduchá, lebo do značnej miery závisí od toho, aké koncepcie človek prijme v prípade iných druhov výrazov. Povedal by som, že ide o opatrnosť v tom zmysle, že nie som si istý, či určité sémantické koncepcie sú v poriadku. Keď si zoberieme napríklad použitia niektorých indexických výrazov ako „ja“ alebo „ty“, resp. „teraz“ a „tu“, je zrejme, že jednotlivé takéto použitia sú rigidné, ako na to poukázal už Kaplan vo svojej slávnej teórii indexikálov. Takisto by sme povedali, že sú syntakticky jednoduché. Zostáva sémantická jednoduchosť a nedeskriptívnosť. V tomto okamihu môžem uviesť len hypotézu, ktorá sa mi zdá pravdepodobná, ale nedokážem ju obhajovať bez akýchkoľvek pochybností. Sémantická jednoduchosť je, zdá sa mi, dôsledkom syntaktickej jednoduchosti – ak je výraz syntakticky jednoduchý (mám na mysli to, že je syntakticky jednoduchý na úrovni logickej formy), musí byť jednoduchý aj sémanticky, teda jeho význam nie je zložený, štruktúrovaný. Zrejme teda budú uvedené indexikály sémanticky jednoduché. A keďže deskriptívny význam je zrejme nevyhnutne zložený, tak spomínané indexikály musia byť aj nedeskriptívne.

Ak teda prijmeme existenciu výrazov, ktoré sa nepovažujú za vlastné mená, ale majú spomínané vlastnosti, vzniká prirodzená otázka, v čom je rozdiel medzi vlastnými menami a napríklad spomínanými druhmi indexikálov? Evidentne medzi nimi rozdiel je a podľa mňa je dvojaký. Po prvé, pôvod, teda spôsob zavedenia takýchto výrazov do jazyka je odlišný: Vlastné mená sa do jazyka dostávajú tým, že sa nimi „pokrstia“ určité objekty a do jazyka takto dostaneme výraz, ktorý je vlastným menom čohosi; indexikály však nie sú takto zavedené pomocou „krstu“. Druhý dôvod s týmto prvým dôvodom úzko súvisí: Keďže je takýto rozdiel v spôsobe zavedenia do jazyka, konkrétny indexikál sa môže použiť na označenie rôznych objektov (t. j. jeho realizácie budú mať rozličné referenty), kým vlastné meno, ktoré je akosi pevne pripojené k určitému objektu, sa môže použiť na označenie iba toho istého predmetu.

Ďalšie Paľove otázky smerujú k požiadavkám, aby sa presnejšie vymedzilo, o aké vlastnosti ide v prípade rigidnosti a nedeskriptívnosti. Paľova otázka „Rigidne referovať znamená referovať na to isté individuum v každom možnom svete (stave vecí) alebo v každom možnom svete, v ktorom existuje referent daného mena?“ má pomerne bohatú históriu. V podstate si ju položil David Kaplan a zodpovedal na ňu v stati [8]. Dovolím si odcitovať dve vety:

Jestvujú svety, v ktorých Quine neexistuje. Z toho nevyplýva, že jestvujú svety, vzhľadom na ktoré výraz „Quine“ nereferuje, ale vyplýva z toho, že vzhľadom na taký svet výraz „Quine“ referuje na niečo, čo v danom svete neexistuje (s. 503).

Kaplanova argumentácia sa mi zdá správna a nemám k nej čo dodať. Azda len drobnú historickú poznámku, že Kaplan takto korigoval pôvodnú Kripkeho pozíciu, podľa ktorej rigidným designátorom je výraz, ktorý referuje na ten istý predmet vo všetkých možných svet, v ktorých daný predmet existuje; v možných svetoch, v ktorých predmet neexistuje, výraz jednoducho nereferuje.

Otázky súvisiace s nedeskriptívnosťou sú ťažšie a v tejto replike sa k nim zrejme nedostanem. Tuším však, že Paľo nepoložil náhodou svoju otázku „Platí, že výraz je *nedeskriptívny* práve vtedy, keď jeho význam nie je totožný s významom žiadnej deskripcie alebo iba s významom deskripcie istého druhu?“ a že – ako uňho býva dobrým zvykom – má množstvo protiargumentov ku každej odpovedi. Pokúsim sa preto iba trochu bližšie špecifikovať, ako chápem túto problematiku, a budem čakať, čo sa stane. Pod nedeskriptívnosťou rozumiem to, že vzťah medzi vlastným menom a jeho referentom nie je sprostredkovaný žiadnou deskriptívnou informáciou. Znamená to, že význam vlastného mena nie je totožný s významom žiadnej deskripcie? To celkom neviem. Tento problém inými slovami znamená asi toto: Keďže medzi menom a predmetom je bezprostredný vzťah, vyplýva z toho, že význam mena musí byť nedeskriptívny? Odpoveď do istej miery závisí od toho, či budeme význam mena automaticky chápať ako sprostredkovateľa vzťahu medzi menom a predmetom. Ak by to malo byť niečo takéto, potom odpovedám, že význam mena nie je totožný s významom žiadnej deskripcie. Ak to tak nie je, nemám poruke žiadnu jednoznačnú odpoveď.

CMOREJ, P.: Súhlasíš teda s tým, že jednoduché, rigidné a nedeskriptívne môžu byť nielen vlastné mená, ale aj iné výrazy. Na ilustráciu uvádzaš indexické výrazy, presnejšie, „použitia niektorých indexických výrazov“. Priznám sa, že s týmto príkladom som nerátal, hoci dôvody, ktoré uvádzaš sú dosť presvedčivé. Nepondáva sa mi však posun od výrazov k použitiam. Uvedené charakteristiky sa predsa týkajú výrazov, a nie ich použití. Dobré vieš, že medzi nimi sú výrazné rozdiely, ktoré nápadne vystupujú do popredia práve pri indexických výrazoch. Samy osebe, teda mimo používania, indexické výrazy nemajú referent, vzťahujú sa nanajvýš na svoj význam či charakter (ako by povedal D. Kaplan). Ale keď si ich už vybral, položme si otázku, či so zreteľom na svoj význam nie sú aspoň niektoré *čisto* indexické jazykové výrazy (teda nie výrazy obsahujúce aj neindexické podvýrazy) tiež jednoduché, rigidné a nedeskriptívne? To by znamenalo,

že im zodpovedá význam arbitrárne priradený čírou konvenciou, ktorý je v každom svete ten istý a že „nie je sprostredkovaný žiadnou deskriptívnou informáciou“ (výpožička z tvojej repliky). Zdá sa, že je to tak, hoci isté pochybnosti môže vzbudiť fakt, že tu do hry nevstupuje referent v bežnom zmysle slova, ale význam výrazov.

Myslím, že konjunkcia vlastností (i) – (iii) prislúcha aj jednoduchým menám vlastností a vzťahov, ako aj *jednoduchým* výrazom označujúcim rôzne funkcie, pravdivostné hodnoty, čísla a pod. Vezmi si napr. konjunktory „ \wedge “. Je to nepochybné jednoduchý výraz rigidne označujúci známu pravdivostnú funkciu. Vo význame tohto výrazu nenachádzam nič deskriptívneho. Domnievam sa, že deskriptívnosť chýba aj jednoduchým výrazom označujúcim vlastnosti a vzťahy, hoci tieto výrazy sa používajú v opisoch predmetov, čo môže vyvolať klamný dojem, že sú deskriptívne aj v zmysle, o ktorý sa opiera charakteristika (iii). Aké vlastnosti odlišujú vlastné mená od takých výrazov a tieto výrazy od vlastných mien? Ako prvá sa mi ponúka odpoveď, že so zreteľom na fyzickú povahu krstu vlastnými menami sú predovšetkým mená jednotlivín. Nie náhodou som sa ťa na konci minulej repliky pýtal, či pod vlastným menom sa v literatúre nerozumie prevažne vlastné meno individua alebo jednotliviny. Ak sa dobre pamätám, tak Kripke vo svojich prednáškach uvažuje najmä o nich a od jeho úvah sa odvíjajú aj úvahy mnohých ďalších autorov. Myslím, že treba jasne stanoviť, či za vlastné mená budeme pokladať iba mená jednotlivín alebo aj iných entít. Na to sme v dialógu akosi pozabudli. Samozrejme, tu nejde o explikáciu bežného chápania vlastných mien, ale o určenie množiny výrazov, ktoré majú mnoho spoločných vlastností zaujímavých najmä z logicko-sémantického hľadiska. V tomto kontexte nie je dôležité, ako tieto výrazy nazveme, či vlastnými menami, menami individuí, prípadne jednotlivín, alebo inak.

Aby som repliku príliš nenaťahoval, k tvojim poznámkam o rigidnosti a nedeskriptívnosti vlastných mien sa vyjadrím v ďalšej replike. V záujme sprehľadnenia našej diskusie navrhujem písať podstatne kratšie repliky ako minulého roku.

ZOUHAR, M.: Súhlasím s tým, čo píšeš o indexikáloch. Možno som sa vyjadril trochu nešťastne, keď som hovoril o použitíach indexických výrazov. Mal som na mysli fyzicky realizované znaky (tvoje toukeny), ktoré sa líšia od ideálnych znakov. Beriem však, že tento druh výrazov sa značne odlišuje od vlastných mien. Isté pochybnosti však môže vyvolať tvoja poznámka, že z faktu, že čisté indexikály sú jednoduché, rigidné a nedeskriptívne, vyplýva, že „im zodpovedá význam arbitrárne priradený čírou konvenciou, ktorý je v každom svete ten istý“. Existujú teórie, ktoré popierajú konvenčnosť vzťahu medzi realizáciou indexikálu a označeným predmetom, no pripúšťajú, že majú spomínané tri charakteristiky. Ide o to, že výpoveď obsahujúca takýto indexikál vyjadrí síce singularnú propozíciu (t. j. propozíciu priamo obsahujúcu predmet označený indexikálom), ale okrem nej vyjadrí aj iný druh propozície – nazvime ju deskriptívnou – do ktorej indexikál prispieva svojím charakterom. Táto propozícia však nevstu-

puje do pravdivostných podmienok použitej vety. Nespomínam to preto, že by som bol horlivým zástancom tohto prístupu (ak sa na to pozrieme bližšie, zistíme, že je značne problematický), ale preto, že by som nechcel a priori vylučovať existenciu aj iného než konvenčného vzťahu medzi realizáciou indexikálu a jeho referentom.

Takisto súhlasím s tvou druhou poznámkou. Konjunktora je veľmi dobrý príklad. Nezdá sa mi však, že diskusia o vlastných menách sa obmedzuje na mená jednotlivín. Často sa uvádzajú napríklad mená udalostí („2. svetová vojna“) a Kripkeho a Putnamova analýza výrazov pre prirodzené druhy veľa napovedá aj o povahe týchto výrazov. Nemali by sme ich síce zaraďovať medzi vlastné mená, ale z logicko-sémantického hľadiska sa ako mená správajú. A o výrazoch pre čísla sme sa už bavili v niektorých z minulých replík. Možno ako pokusné odlišenie vlastných mien v pravom zmysle slova a ostatných výrazov, ktoré sa vyznačujú spomínanými tromi charakteristikami, by sme mohli stanoviť: Výraz je vlastným menom, ak patrí do takej kategórie výrazov, že aspoň jeden jej výraz sa dá zaviesť do jazyka tak, že sa ním priamo pomenuje daný objekt. Spojenie „priamo pomenuje daný objekt“ znamená, že hovorca môže daný objekt identifikovať nedeskriptívne, napríklad demonstratívne (a nedeferenčne). Zámerne som vo formulácii kritéria použil modalitu, lebo nie je dôležité, že sa v danej kategórii skutočne nachádza výraz, ktorý sa takto zaviedol. Okrem toho nám toto kritérium umožní odstrániť výrazy pre čísla a iné abstraktné entity, ktoré sa dajú „pomenovať“ nanajvýš tak, že sa vyčlenia deskriptívne, prípadne deferenčne (t. j. tak, že napríklad v prípade vlastností sa zoberie nejaký exemplár vlastnosti, ktorý zastupuje vlastnosť ako takú). Toto kritérium je však len pracovný návrh a treba ho ďalej skúmať.

CMOREJ, P.: Neviem, či pri uvažovaní o indexikáloch sme si dobre rozumeli, lebo ja sa prikláňam k názoru, ktorý popiera „konvenčnosť vzťahu medzi realizáciou indexikálu a označeným predmetom“. Keď ťa oslovím vetou obsahujúcou zámeno „ty“, označeným predmetom, čiže referentom použitého výrazu budeš ty. Vzťah medzi použitým toukenom a tebou nie je predsa zavedený konvenciou. Tá sa týka iba významu slova „ty“ v slovenčine a v iných jazykoch. Tomuto slovu zodpovedá nejaký konvenciou priradený význam, ktorý treba odlišovať od predmetu vyčleneného pri konkrétnom použití výrazu, čo dobre vieš. Máme tu teda dva vzťahy: konvenciou zavedený vzťah medzi indexikálom a jeho významom a vzťah medzi indexikálom a jeho referentom vyčleneným konkrétnym použitím indexického výrazu. Jeho význam je pri každom použití ten istý, preto si myslím, že toto slovo rigidne označuje svoj význam, je jednoduché, otázne však je, či svoj význam vyčleňuje priamo, bez uplatnenia nejakých deskriptívnych prvkov, teda tak, ako teba vyčleňuje meno „M. Zouhar“. Zdá sa mi, že áno, ale nie som si tým celkom istý. Domnievam sa, že tento problém siaha za rámec nášho dialógu, preto navrhujem obísť ho. Oveľa dôležitejšie pre nás je hľadanie takých vlastností vlastných mien, ktoré ich odlišujú od iných výrazov s vlastnosťami (i) – (iii).

Nemám nijaké výhrady proti rozšíreniu množiny referentov vlastných mien o udalosti. Sú to predsa časopriestorové fyzické entity, ktoré sa niekedy veľmi nelíšia od jednotlivín v užšom zmysle slova (je roztápajúci sa snehuliak alebo explodujúca supernova jednotlivina alebo udalosť?). Myslím, že by sme ich mohli dokonca *zaradiť* medzi jednotliviny.

Tvojmu návrhu pokladať výraz za vlastné meno, „ak patrí do takej kategórie výrazov, že aspoň jeden výraz sa dá zaviesť do jazyka tak, že sa ním priamo pomenuje daný objekt“ celkom nerozumiem. Podobne by si mohol vymedziť zlodeja ako človeka, ktorý patrí do takej rodiny (alebo inej skupiny ľudí), v ktorej aspoň jeden jej člen kradne vlastnými rukami. Bez bližšieho určenia kategórie výrazov a väzieb uvažovaného výrazu k ostatným prvkom tejto kategórie mi to veľa nehovorí, hoci tuším, kam mieriš. Za spojením „priamo pomenuje daný objekt“ sa skrýva niekoľko problémov, s ktorými by sme sa mali aspoň trochu popasovať. Predpokladám, že priamo pomenovať objekt *O* znamená vyčleniť *O* výrazom, v ktorého význame niet ani zmienky o nejakej empirickej vlastnosti pomenovaného predmetu, a že výraz priamo pomenúva práve vtedy, keď má taký význam. Myslíš si, že každý abstraktný objekt možno pomenovať iba deskriptívne alebo deferenčne? Predstav si, že na označenie prirodzených čísel väčších ako 1 zavedieme (ako mnohí pred nami) tieto výrazy: |, ||, |||, ||||, ... Čo deskriptívne alebo deferenčné nachádzaš na týchto výrazoch? Azda to, že číslo *n* označuje výraz zložený z *n* paličiek? Ved' toto do významu výrazu zloženého z toľkých paličiek predsa nevstupuje. Tento problém a spomenutá nejasnosť na začiatok hádam stačí.

Z dvoch podlžností, ktoré mi zostali po minulej replike, splatím teraz aspoň tú, ktorá sa týka rigidnosti vlastných mien. To je tiež problém na dlhšiu debatu. Chcel som len vedieť, či sa prikláňaš ku koncepcii, podľa ktorej a) referent mena môže v niektorých možných svetoch existovať a v iných neexistovať a b) meno môže v danom svete referovať aj na predmet, ktorý v ňom nejestvuje. Ak ti dobre rozumiem, túto koncepciu pokladáš za správnu. Myslím, že v tomto štádiu nemusíme v diskusii na túto tému pokračovať.

ZOUHAR, M.: Najprv veľmi stručne k záveru tvojej poslednej repliky: Áno, body a) a b), ktoré spomínaš, vystihujú také chápanie rigidnosti, ktoré sa mi zdá v poriadku. Aj úvahy o indexikáloch a udalostiach môžeme obísť, nie sú pre nás podstatné.

Prejdem radšej k tomu návrhu, aby vlastným menom bol výraz, ktorý „patrí do takej kategórie výrazov, že aspoň jeden výraz sa dá zaviesť do jazyka tak, že sa ním priamo pomenuje daný objekt“. V prvom rade tvoja analógia so zlodejom nie je celkom v poriadku. Ak tvrdím, že vlastným menom by mal byť výraz s uvedenými črtami, tak mi ide o to, že ak výraz patrí do takej kategórie, kde aspoň jeden prvok bol zavedený priamym pomenovaním objektu, tak mi ide o to, že táto skutočnosť by mohla platiť o každom prvku z tejto kategórie. Inými slovami, ak nejaký výraz bol zavedený ako vlastné meno niečoho na základe napríklad deskriptívnej identifikácie nejakého individua bez toho, aby sme sa

presvedčili, o ktoré individuuum ide, vieme si predstaviť alternatívu, v ktorej je tento výraz zavedený priamym pomenovaním predmetu. Ak by sme za zlodēja považovali „človeka, ktorý patrí do takej rodiny (alebo inej skupiny ľudí), v ktorej aspoň jeden jej člen kradne vlastnými rukami“, tak je situácia iná: Termín „zlodej“ používame na označenie ľudí s určitými dobre známymi vlastnosťami; ak by sme sa mali riadiť твоjím návrhom, išlo by o revíziu významu slova „zlodej“, takže by sme v jazyku mali *de facto* iný termín „zlodej“. V takom chápaní by sme azda boli zlodejmi všetci (a extenzia výrazov „človek“ a „zlodej“ by bola totožná – nech relevantnou skupinou je množina ľudí; ak aspoň jeden jej prvok kradne vlastnými rukami, tak všetky prvky tejto množiny sú zlodejmi). V skutočnosti je však extenzia termínu „zlodej“ vymedzená inak. Uvedený návrh týkajúci sa vymedzenia kategórie vlastných mien je však skutočne iba pracovný *návrh*. Kolobeh prírody sa nijako nenaruší, ak ho odmietneme.

Teraz k výrazom |, ||, ||| ... Výraz | je zavedený ako meno čísla 1 na základe rozhodnutia, že výrazy | a „1“ budú označovať to isté. Myslím, že takýto spôsob zavedenia mena môžeme považovať za deferenčný, keďže výraz | sa do jazyka dostal pomocou odkazu na referent výrazu „1“. Výraz „2“ je zavedený ako výraz referujúci na nasledovníka čísla 1, čo je v podstate deskriptívne zavedenie, a výraz || je zase zavedený deferenčne, odvolaním sa na referent výrazu „2“. Alebo je iná možnosť: Výraz || je zavedený deskriptívne tak, že ide o číslo, ktoré je nasledovníkom čísla označeného výrazom |. Alebo sa azda mýlim? V každom prípade je tu istý rozdiel v tom, čo som povedal, a v tom, ako si to zobral. Ja som hovoril o priamom, resp. deskriptívnom, resp. deferenčnom zavedení výrazu do jazyka; ak som správne čítal tvoju poslednú repliku, tvoja otázka „Čo deskriptívne alebo deferenčné nachádzaš na týchto výrazoch?“ sa netýka spôsobu zavedenia výrazov, ale skôr obsahu či významu už zavedených výrazov. V tom je trochu rozdiel. Neviem, či „každý abstraktný objekt možno pomenovať iba deskriptívne alebo deferenčne“; rozhodne sa mi však zdá správne povedať, že žiadny abstraktný objekt sa nedá pomenovať priamo, teda podobne ako individuá či udalosti, ktoré dokážeme priamo vnímať. V podobných metafyzicko-epistemologických úvahách som však nikdy nebol moc silný.

CMOREJ, P.: Vieš, že výraz „pomenovať“ je v slovenčine aspoň dvojznačný: jeden z jeho významov vyjadruje výraz „pokrstiť“ resp. „udeliť meno“ a druhý význam vyjadruje zvrat „použiť už zavedené meno na vyčlenenie jeho referenta“. Nebol som si istý, v akom význame si slovo „pomenovať“ použil a na základe jednej formulácie neúmyselne vytrhnutej pri písaní repliky z kontextu som usúdil, že na myslí si mal druhý význam. Tým som nechtiac dezinterpretoval tvoj text, za čo sa, samozrejme, ospravedlňujem. Uznávam, že medzi tým, čo si povedal ty, a tým, ako som to pochopil, je nezanedbateľný rozdiel (ktorý tvoja formulácia „v tom je trochu rozdiel“, vynútená zdvorilosťou, nepriemerane bagatelizuje).

Moje vymedzenie pojmu zlodej si dotiahol presne tam, kam som mieril. Áno, „v takom chápaní by sme azda boli zlodejmi všetci“, z čoho vyplýva, že také vymedzenie pojmu zlodej nie je korektné. Obávam sa, že pri obdobnom chápaní vlastných mien, ktoré nešpecifikuje kategóriu výrazov, do ktorej uvažovaný výraz patrí, by vlastným menom mohol byť azda každý výraz. Nech K je kategória výrazov, do ktorej patria výrazy v_1, v_2 , pričom prvý sa dá zaviesť do jazyka priamo a druhý je ľubovoľný iný výraz. Vyplýva azda z príslušnosti v_2 do K, že tento výraz je vlastné meno? Opakujem, že mne sa tu žiada bližšie určenie kategórie K a väzieb uvažovaného výrazu v_2 k ostatným prvkom K, najmä k takým, ako je v_1 . Nevieť však, či si tu zbytočne nekomplikuje život okľukou, ktorá nás tak či tak privedie k záveru, že vlastné mená sú výrazy, ktoré referujú na zmyslovo vnímateľné entity, teda jednotliviny. Zdá sa, že k podobnému záveru smeruješ na konci svojej repliky, kde konštatuješ, že „žiadny abstraktný objekt sa nedá pomenovať priamo, teda *podobne ako indivíduá či udalosti, ktoré dokážeme priamo vnímať*“ (kurzíva – P. C.). S tým nemôžem nesúhlasiť, pretože abstraktné objekty nie sú vnímateľné zmyslami. Mám však tvojej formulácii rozumieť tak, že priamo možno pomenovať iba objekty, ktoré „dokážeme priamo vnímať“? A môžeme to uzavrieť tým, že vlastné mená sa od ostatných výrazov s vlastnosťami (i) – (iii) líšia práve tým, že referujú na *jednotliviny* v širšom zmysle slova (obohatenom o udalosti)?

Končím poznámkou, že mená |, ||, |||, ... by sa mali dať zaviesť do jazyka aj bez použitia mien „1“, „2“, „3“, ..., čím nechcem povedať, že sa dajú zaviesť priamo ako mená jednotlivín. Ak našu pozornosť zúžime na vlastné mená referujúce na priestoročasové jednotliviny, tak tento inak neľahký problém pomenúvania prirodzených čísel môžeme z našich úvah vypustiť. Napokon uvedené mená som neuviedol ako výrazy, ktoré sa dajú zaviesť priamo, ale ako výrazy, ktorých význam neobsahuje nič deskriptívne.

ZOUHAR, M.: Hlavný problém, o ktorom momentálne diskutujeme, sa týka neľahkej otázky, ako vymedziť kategóriu vlastných mien. Nezdá sa mi celkom uspokojivé zúžiť vlastné mená iba na výrazy, ktoré majú charakteristiky (i) – (iii) a zároveň referujú na jednotliviny. Tým nechcem povedať, že s tým už teraz nesúhlasím. Zatiaľ iba neviem, ako sa k tomu postaviť. Zoberme si výraz ako „Sherlock Holmes“. Asi by sme ho zaradili medzi vlastné mená. V prípade rigidnej designácie by sme mohli pripustiť, že ide o rigidný designátor v tom zmysle, že neexistuje taká dvojica svetov, v ktorej by referoval na rôzne objekty. Zhodou okolností však neexistuje ani svet, v ktorom by na niečo referoval. Je to teda rigidný designátor? Podľa Sainsburyho [9] je. Myslím, že s tým možno súhlasiť: je to nereferujúci rigidný designátor. Samozrejme, obhajca existencie fiktívnych indivíduí má ľahšiu pozíciu, lebo podľa neho bude výraz „Sherlock Holmes“ referovať rigidne na toto fiktívne indivíduum. Do ontológie sa však púšťať nechcem, lebo to nie je dôležité: nech prijmeme akúkoľvek ontológiu v prípade fiktívnych indivíduí, nepôjde o priestoročasové jednotliviny, takže nemusí platiť, že vlastné mená referujú práve

na jednotliviny. Na tvoju otázku „A môžeme to uzavrieť tým, že vlastné mená sa od ostatných výrazov s vlastnosťami (i) – (iii) líšia práve tým, že referujú na *jednotliviny* v širšom zmysle slova (obohatenom o udalosti)?“ asi odpoviem záporne.

Na druhej strane na tvoju otázku „Mám však tvojej formulácii rozumieť tak, že priamo možno pomenovať iba objekty, ktoré ‚dokážeme priamo vnímať‘?“ odpoviem kladne. *Priamo* môžeme pomenovať objekt iba v situácii, keď ho dokážeme ostenzívne identifikovať. To však neznamená, že iné objekty, ktoré nedokážeme takto identifikovať, nedokážeme pomenovať vôbec. Ide mi teraz o objekty, ktoré *nie sme schopní* identifikovať ostenzívne, teda nie sú jednotlivinami. Takéto objekty pomenovať dokážeme nejakou inak.

Pokiaľ ide o moju pokusnú charakteristiku vlastných mien pomocou príslušnosti ku kategórii výrazov, z ktorých aspoň jeden je zavedený priamym pomenovaním, sú tvoje otázky veľmi správne. Vychádzal som z toho, že množina K nám je vopred daná. To však príliš neobstojí. Mala by to byť taká množina, ktorá bude obsahovať ako vlastné mená jednotlivín, tak aj vlastné mená fiktívnych individuí, prípadne niektoré ďalšie druhy výrazov. A ak nájdeme kritérium, ktoré zoskupí takéto výrazy, nemusíme sa odvolávať na príslušnosť k množine K, takže to, čo som navrhoval, je zbytočné.

CMOREJ, P.: Intuície späť s významom bežného výrazu „vlastné meno“ sú nepochybne vážne. Aj preto sa vlastnými menami nazývajú veľmi rozmanité výrazy. Buď za vlastné meno označíš každý výraz, ktorý sa zaň pokladá v prirodzenom jazyku, konkrétne v slovenčine, alebo sa rozhodneš vybrať určitú množinu výrazov so zaujímavými spoločnými vlastnosťami, do ktorej zaradiš niektoré vlastné mená v bežnom zmysle a/alebo výrazy, ktoré majú so zaradenými menami vybrané spoločné vlastnosti. V druhom prípade ti filozof ako Dežo Kamhal vždy môže namietnuť, že medzi tvojimi menami niečo chýba alebo je tam navyše. Ak neskôr začneš o svojom rozhodnutí pochybovať a podľahneš tlaku neurčitých intuícií, možno sa tvoje pôvodné vymedzenie nebude pozdávať ani tebe.

Sainsburyho návrh pokladať meno „Sherlock Holmes“ za rigidný designátor je síce zaujímavý, ale v kontexte nášho dialógu diskutabilný. Po prvé, je to „designátor“, ktorý nič nedesignuje ani nemôže designovať, lebo neexistuje svet, v ktorom by mal designať. To pripomína *contradictio in adjecto*. Po druhé, ako môžeme *priamo* pomenovať niečo, čo neexistuje? A ako by sme to mohli nedeskriptívne a najmä ostenzívne identifikovať? (Vychádzam z tvojich vyjadrení v posledných dvoch replikách.) Je Sherlock Holmes zmyslovo vnímateľný objekt? Sú to len pochybnosti, ktorými chcem naznačiť, že zaradenie takých výrazov ako „Sherlock Holmes“ medzi vlastné mená by sa mohlo ukázať ako unáhlelé. Zatiaľ by som ich do predmetu nášho skúmania nezaraďoval. Predpokladám, že Sainsbury označil meno „Sherlock Holmes“ za rigidný designátor výlučne zo sémantických dôvodov, teda že vychádzal iba zo sémantiky výrazu, a nie zo spôsobu jeho zavedenia do jazyka. Mám dojem, že ty tieto stanoviská nebadane strieđaš.

Neviem, či v tomto štádiu dialógu by nebolo efektívnejšie hľadanie charakteristiky kategórie vlastných mien nahradiť skúmaním vlastných mien jednotlivín. Ide o najpoužívanejšiu skupinu vlastných mien, ktoré majú mnoho zaujímavých vlastností a predstavujú v istom zmysle vzory pre ostatné vlastné mená. Dodatkom „jednotlivín“ v názve „vlastné mená jednotlivín“ by sme dali jasne najavo, že predmetom nášho skúmania nie sú všetky vlastné mená v bežnom zmysle. Vyhoveli by sme tým oprávnenému Dežovmu nároku netváriť sa, že skúmame všetky vlastné mená. Na pozadí výsledkov získaných týmto skúmaním by sa nám možno ľahšie charakterizovali ostatné druhy vlastných mien. Čo na to povieš?

ZOUHAR, M.: S tvojím návrhom skúmať vlastné mená jednotlivín môžem súhlasiť. Zbavíme sa tak niektorých notorických problémov. Jedno riziko tu však je – a v tom by som nebol taký optimista ako ty – že ak chceme skúmať vlastnosti vlastných mien práve na menách pre jednotliviny, nemusia byť naše závery dostatočne všeobecné a platiť aj pre iné mená. Ale uvidíme.

Pokiaľ ide o mená ako „Sherlock Holmes“, iste, sú tu viaceré problémy, na ktoré upozorňuješ aj ty. Tento prípad som spomenul práve preto, že ide o výraz, ktorý sa bežne považuje za vlastné meno, ale jeho nositeľ (ak vôbec nejakého má) sa nedá ostentívne identifikovať. Uvádza som to ako protipríklad v reakcii na tvoj návrh považovať za vlastné mená výrazy spĺňajúce kritériá (i) – (iii) a zároveň referujúce na jednotliviny. Ak sa však rozhodneme uvažovať o vlastných menách jednotlivín, tento prípad sa stáva pre nás bezpredmetným, pokiaľ – pravda – nebudeme zastávať nejakú ontológiu, podľa ktorej sú fiktívne individuá jednotlivinami.

Priznám sa, že nie celkom som pochopil tvoju pripomienku, že sémantické stanovisko nebadane striedam so stanoviskom zavedenia mena. Ak ich nebadane striedam, tak som to nepostrehol ani ja a pokiaľ to prináša nejaké problémy v prezentovaných názoroch, tak by som ťa poprosil o bližšie vysvetlenie.

CMOREJ, P.: Samozrejme, že výsledky získané skúmaním vlastných mien jednotlivín nemožno neuvážene zovšeobecňovať na všetky vlastné mená. Lenže ktoré výrazy okrem vlastných mien jednotlivín máme pokladať za vlastné mená? Stanovisko zakotvené v prirodzenom jazyku sme odmietli ako pochybné a k nejakej definícii, ktorá by hranice pojmu vlastné meno určila inak ako bežné chápanie, sme sa neprepracovali. Prečo teda nedať prednosť skúmaniu výrazov, ktorých menovosť je asi najmenej problematická? Alebo máš naporúdzi nejaké príklady výrazov, ktoré nerefekujú na jednotliviny, ale majú všetky vlastnosti vlastných mien? Ktoré vlastnosti?

Pod striedaním sémantického hľadiska so stanoviskom, ktoré vychádza zo spôsobu zavedenia mena, som mal na mysli iba to, že niekedy charakterizuješ vlastné mená len sémanticky, napr. keď uvádzaš charakteristiky (i) – (iii), a niekedy sa utiekaš k spôsobu, akým bol výraz zavedený do jazyka. Hovoril som len o *dojme* a slovom „nebadane“ som chcel vyjadriť (podľa všetkého nešikovne), že si to ani neuvedomuješ. Myslím, že sémantické hľadisko treba jasne oddeliť od stanoviska, ktoré vychádza zo spôsobu zavedenia výrazu do jazyka (predbežne

by sme ho mohli nazvať semiotickým), a položiť si otázku, či vlastné mená možno vymedziť čisto sémanticky ako výrazy, ktoré majú vlastnosti (i) – (iii) a nejaké sémantické vlastnosti navyše alebo k týmto vlastnostiam treba pridať aj spôsob, akým boli zavedené do jazyka?

ZOUHAR, M.: Charakteristiky (i) – (iii) sú pre každé vlastné meno iba nevyhnutné, ale zdá sa, že nie sú dostatočné. Odvolávanie sa na spôsob zavedenia sa mi zdá potrebný, lebo to je práve to, čo odlišuje vlastné mená od ostatných výrazov spĺňajúcich podmienky (i) – (iii). Ide tu o zavedenie konvenčného vzťahu medzi výrazom a predmetom, takže relevantnou sémantickou črtou by mohla byť konvenčná povaha vzťahu vlastné meno – jeho referent. Lenže konvenčnosť tohto vzťahu sa dá v podstate odvodiť z rigidnosti a nedeskriptívnosti, takže možno očakávať, že aj iné výrazy s vlastnosťami (i) – (iii) sa budú na svoje referenty vzťahovať konvenčne. Obávam sa preto, že v spôsobe zavedenia – čo je mimosémantický faktor – musíme hľadať potrebné východisko. Inými slovami, nemyslím si, že dokážeme izolovať kategóriu vlastných mien čisto sémantickými prostriedkami.

Otázky, ktoré kladieš na konci prvého odseku svojej poslednej repliky, musím považovať za rétorické, lebo keby som na ne mal odpoveď, dávno by sme mohli náš dialóg skončiť.

(pokračovanie)

Pavel Cmorej
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Marián Zouhar
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Literatúra

- [1] CMOREJ, P. (2004): Používanie, spôsob používania a význam jazykových výrazov. In: *Používanie, interpretácia a význam jazykových výrazov*. Veda, Bratislava 2004, 35 – 48.
- [2] CMOREJ, P. (2005): Semivýrazy a výrazy. In: Sousedík, P. (ed.): *Jazyk, logika, veda*. Filosofia, Praha, 63 – 88.
- [3] DEVER, J. (2001): Complex Demonstratives. *Linguistics and Philosophy* 24, 271 – 330.
- [4] GAHÉR, F. (2004): *Logika pre každého*. 3. vydanie. Iris, Bratislava.
- [5] KAMHAL, D. (2003): *Význam a jazyková prax*. Univerzita Palackého, Olomouc.
- [6] KAPLAN, D. (1973): Bob and Carol and Ted and Alice. In: Hintikka, J. – Moravcsik, J. – Suppes, P. (eds.) (1973): *Approaches to Natural Language*. Reidel, Boston – Dordrecht, 490 – 518.
- [7] ONDRUS, P. – HORECKÝ, J. – FURDÍK, J. (1980): *Súčasný slovenský jazyk*. Lexikológia. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava.
- [8] RUSSELL, B. – WHITEHEAD, A. N. (1963): *Principia Mathematica*. 1. zväzok. Cambridge University Press, Cambridge.
- [9] SAINSBURY, R. M. (2005): *Reference without Referents*. Clarendon Press, Oxford.
- [10] SOAMES, S. (2002): *Beyond Rigidity*. Oxford University Press, Oxford.
- [11] ZOUHAR, M. (2004): *Podoby referencie*. Iris, Bratislava.